

КУЛЬТУРЕВІЮ

Леся Українка як перекладачка наукових творів і публіцистики

Ольга Полюхович, Київ

Фото: Вячеслав Раєвський

Окрім художніх текстів, Леся Українка також перекладала публіцистику й наукові твори, які не дуже охоче публікували за радянських часів, тож їх і знають менше сьогодні.

Її переклади стосуються різних царин науки та проблем її сучасності, вони є внеском у розвиток демократичних цінностей та свободи людини: це й найновіші дослідження французького біблеїста Моріса Верна, брошура Михайла Драгоманова про волю віри, розвідка Френсіса Фегі про колоніальне становище ірландської мови, брошура польського соціал-демократа Шимона Дікштейна про несправедливі умови праці робітників, а також філософський есей про становище людини Моріса Метерлінка. Названі ідеї створювали клімат часу епохи fin de siècle. Ці переклади Лесі Українки сприяли виробленню та вишталтуванню наукового стилю в українській мові й, своєю чергою, ідеї, висловлені європейськими науковцями, громадськими діячами та філософами, через переклади проникають у творчість самої письменниці, поглиблюючи її розуміння тих чи інших явищ та сприяючи їхньому переосмисленню.

Біблеїстика

На окрему увагу заслуговують переклади Лесі Українки розлогіх статей Моріса Верна (1845–1923), провідного французького богослова й історика церкви. Гостюючи в дядька Михайла Драгоманова в Болгарії, 23-річна Леся Українка зачитується працями провідних істориків релігії свого часу, передовсім Моріса Верна й Ернеста Ренана (1823–1895), що відкривають для неї світ найновіших напрямків у тлумаченні Біблії. Користуючись багатющою дядьковою бібліотекою в Софії, займається самоосвітою: «Читаю Ренана і все odkриваю Америки для себе», «Оце прочитала Les Evangiles [твір Ренана. — О.П.] і стала на один сантиметер розумніша», — пише вона Драгоманову (Леся Українка. Листи: 1876–1897 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. Київ: Комора, 2016. С. 300). Леся Українка настільки добре володіла французькою мовою, що могла читати наукові твори в оригіналі.

До перекладів французьких біблеїстів письменницю заохочували Михайло Драгоманов та Михайло Павлик, які прагнули ознайомити читачів Галичини із найсучаснішими розвідками в царині богослов'я та історії релігії. Леся Українка переклала три великі статті Моріса Верна — «Біблія або книги Старого Завіта», «Євангелія», «Історія і релігія жидів». Ці розвідки вчений написав для французької «Великої енциклопедії» (1886–1902). Переклади ж Лесі Українки виходили впродовж 1894–1895 років у галицьких виданнях «Народ» і «Жите і слово», а згодом і окремими брошурами у Львові. Спершу було задумано перекласти більше статей і над ними мали працювати, окрім Лариси Косач, ще кілька перекладачів. Проте цей проєкт не відбувся з невідомих причин (можливо, зважаючи на дразливість теми для галичан) і Леся Українка залишилася єдиною перекладачкою.

Літераторка почала зі статті Верна про Старий Заповіт і одразу зазнала труднощів, адже до цього часу мала справу із перекладами художньої літератури, а не наукової. Стиль Верна був складним, і пошук українських відповідників потребував неабияких зусиль. Вимогливий Драгоманов розкритикував переклад племінниці. Як авторка самокритич-

на, Леся Українка погоджується із дядьковими зауваженнями: «За тісність і бідність мови я приймаю вину цілком на себе (так що кажіть краще не ви, а ти), се у мене мова вишла така через реакцію против новітньої галицько-укр[аїнської] мови наукової, так пересипаної неологізмами і чужими словами та зворотами, мені се так чогось збридло, що я навіть впала в другу крайність, і Ви можете мене за се лаяти, але других вилайте вже краще не за бідність мови, а за її багатство (часто легко здобуєте)», — відповідає вона Драгоманову (Леся Українка. Листи: 1876–1897 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. Київ: Комора, 2016. С. 315). Галичанин Павлик, навпаки, високо оцінює її переклади і всіляко заохочує продовжувати справу.

Переклад статті «Біблія або книги Старого Завіта» успішно виходить окремою книжкою з передмовою Драгоманова. У ній він вказує на потребу ознайомити читачів із тогочасними найновішими здобутками популярних авторів-біблеїстів Західної Європи, а Моріса Верна названо серед них як одного із найкращих гебраїстів Франції.

Незважаючи на думку авторитетного дядька, Леся Українка не боїться критично підходити до текстів Моріса Верна й полемізувати з авторитетами. Про це вона пише у листі до Драгоманова (28 січня 1984 року): «Мені сі статті подобаються, тільки мені здається, що М. Vernes занадто вже новітню дату ставить для всіх книг біблійних (після пол[ону] вавіл[онського]), занадто легковажить чужі теорії і перехвалює дуже геній жидівський. Мені видиться, що він в кінці обох розправ робить реверанси перед попами і всіма правовірними християнами, але, може, се мені так здається. Нема що і казати, що в Галичині за сі статті предадут анатемі і видавця, і перекладачів, і коментатора з усім їх нащадком і накоренком. Для мене се буде, може, і цікаво, бо ще ново. А врешті, все одно, — цур їм!» (Косач-Кривинюк О. Хронологія життя і творчості / ред. П. Одарченко. Нью-Йорк: УВАН, 1970. С. 245).

Наступний переклад «Євангелія» теж не дається Лесі Українці легко, проте вона намагається вдосконалювати свою роботу, перекладати «краще і точніше». До того ж під

час непростої праці, у лютому 1895 року, погіршується стан здоров'я улюбленого дядька. Письмениця «стратила душевну рівновагу, а тут уже знаєте не до стилю», — звіряється вона Іванові Франку. Незважаючи на трагічні обставини хвороби та смерті Драгоманова, Леся Українка дотримала слова — завершила переклад «Євангелія», а також переклала статтю «Історія та релігія жидів».

Набуті знання з перекладів біблеїстичних статей вона використовує у власній творчості. Старозавітні сюжети єврейської історії, особливо ж періоду вавилонського полону та пов'язані з постатями пророків, активно переосмислювалися авторкою та широко втілювалися у її творах (драмах «Вавилонський полон», «На полі крові», «В дому роботи, в країні неволі» тощо, поємі «На руїнах», а також у поезіях «І ти колись боролася, мов Ізраїль...», «Ізраїль в Єгипті», «Де тиї струни, де голос потужний», «Пророк» та інших).

Як видно з її перекладу статті Верна «Євангеліє», у якій детально проаналізовано чотири канонічні Євангелія, Леся Українка добре орієнтувалася в новозавітних євангельських сюжетах, які також представлені в її оригінальній творчості. Письмениця закидає Ренану, що той «даремне так нехтує неканонічними євангеліями і всякими апокрифами», адже сама цікавилася й неканонічними доповненнями до Біблії, так би мовити, голосами інших свідків.

Це засвідчує її драма «Одержима», якою датують початок модернізму в українській літературі. Авторка інтерпретує образ Ісуса з нетрадиційної точки зору, а цей текст називають «Євангелієм від Міріам». І справді, Леся Українка, добре знаючи канонічні тексти, знаходить інший ракурс бачення постаті Ісуса Христа. Таке прагнення письменниці змістити точку зору із впізнаваних і традиційних персонажів новозавітних текстів демонструє також апокриф (за жанровим визначенням авторки) «Що дасть нам силу?» (написаний 13 листопада 1903 року). У ньому переосмислено історію Симона Киринейського. У Євангеліях від Марка, Луки, Матвія Симон постає простим селянином. Леся Українка розповідає про зневіреного тесля, який зрештою знаходить сенс життя в тому, щоби

допомогти нести Ісусу хрест на Голгофу, той хрест, що його погано й незграбно витесав сам Симон.

Свобода віри

Під час перебування в Болгарії, окрім статей Верна, Леся Українка переклала українською мовою брошуру Михайла Драгоманова «Неволя вери в теперешній Росії». Переклад підписано криптонімом «Н. С. Ж.», яким літераторка підписувала деякі інші твори. (Криптонім Н. С. Ж. має два значення: 1. наша славна жірондистка — жірондисти під час Французької революції обстоювали принципи демократії та індивідуальної свободи, не поділяючи водночас кривавого радикалізму яacobінів; 2. наша спілка жіноча, що вказує на феміністичні орієнтації Лесі Українки.)

Брошура «Про волю віри» вперше була опублікована у Львові 1895 року й нині є раритетним виданням. Друге видання з'явилося в Нью-Йорку 1918 року (накладом Мирослава Січинського). Третє видання опубліковано теж у США видавництвом Кирило-Мефодіївського братства (Ірвінгтон) 1974 року з передмовою Григорія Домашовця.

У цьому науково-критичному есеї Михайло Драгоманов, добре обізнаний зі справою різних віросповідань у Російській імперії, пише про те, що віра не має контролюватися державою, накидатися й усіляко підтримуватися ззовні (як у Російській імперії православ'я), а має бути особистим вибором кожної людини, адже є виявом індивідуального сумління. Проблеми переслідування вірян і обстоювання власної, не нав'язаної віри досліджувала й Леся Українка. Ця тема була суголосною із її модерністською естетикою і втілилася в драмах «Одержима» (1901), «В катакомбах» (1905), «У пущі» (1897–1909), «Адвокат Мартіан» (1911) тощо.

Мова і культура

Переклад статті «Справа ірландської мови» (опубліковано 1906 року в часописі «Нова громада») Френсіса Фегі (1854–1935), ірландського письменника і громадського діяча, був програмовим у контексті антиколоніального світогляду Лесі Українки. Колонізаторська культурна політика Англії щодо Ірландії, або «обангличання Ірландії», як називає це явище Фегі, одразу ж викликає паралелі

з аналогічною ситуацією в Російській імперії, коли Валувєвським циркуляром (1863) та Емським актом (1876) було накладено суттєві обмеження на українську мову й культуру. Через передбачені Емським актом репресивні заходи постраждав Михайло Драгоманов, якого звільнили з Київського університету Св. Володимира, він був змушений виїхати за кордон, де за ним встановили таємний нагляд. У травні 1878 року Драгоманов своєю доповіддю на Літературному конгресі в Парижі привернув увагу європейської спільноти до урядових утисків української мови в Російській імперії, засудивши Емський акт царя Олександра II.

Перекладом статті Фегі про загрожене становище ірландської мови Леся Українка розвиває справу дядька. Загалом темою антиімперської боротьби, мовного й культурного поневолення всуціль перейняті її твори: поема «Роберт Брюс» (присвячена Драгоманову), драми «Кассандра» (1903–1907), «Руфін і Прісцилла» (1906–1910), «Бояриня» (1910), «Адвокат Мартіан» (1911), «Оргія» (1913) та інші.

Свого часу Леся Українка обурювалася поведінкою французьких письменників та інтелектуалів, що приїхали привітати російського царя Миколу II у Версалі (під час його візиту 1896 року). З цього приводу вона написала статтю французькою мовою «Голос з Росії однієї ув'язненої» (1896). У ній письменниця застерігає, що граючи за правилами імперії, митець втрачає свою мовно-культурну ідентичність: «Не бійтесь, побратими, в'язниця поетів, що люблять волю, батьківщину і нарід, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона простора і її славне ім'я — Росія! Поет може там мешкати і навіть безпечно, втративши тільки ім'я або втративши все» (Леся Українка. Голос з Росії однієї ув'язненої // Слово (Регенсбург). 24 лютого 1946. Ч. 8 (15). С. 4).

Соціал-демократичні ідеї

Беручи участь у діяльності Групи соціал-демократів, Леся Українка переклала популярну працю Шимона Дікштейна, польського діяча соціалістичного та марксистського

рухів, «Хто з чого живе?», яка мала значний резонанс у Російській імперії зламу XIX–XX століть і поширювалася нелегально. У цій публіцистичній розвідці Дікштейн описує несправедливе становище робітників, що залежить від власника-фабриканта, який має найбільшу вигоду від праці робітників, змушених працювати понаднормово. Автор викриває політичну економію, що доводить тисячі робітників до зубожіння.

У квітні 1901 року, під час перебування у Львові (куди вона заїхала, прямуючи з Києва на Буковину до Ольги Кобилянської), Леся Українка передала Миколі Ганкевичу, громадському діячу, редактору та засновнику Української соціал-демократичної партії, брошури для друку соціал-демократичного спрямування. Це переклад праці вже згаданого Дікштейна, а також переклади Фрідріха Енгельса, Карла Маркса, італійського філософа Антоніо Лабріола. Публікації планувалися як видання Групи українських соціал-демократів (до неї входили Іван Стешенко, Михайло Кривинюк, Михайло Коцюбинський, Максим Мережинський, Віктор Крохмаль та інші).

Проте відгуку на своє прохання від Ганкевича Лариса Косач не отримала. Вона гостро відчуває відповідальність перед товаришами за взяті на себе зобов'язання: «...тут товариші допитуються, що буде з роботою. Се мене ставить у дуже прикрий стан супроти товаришів, тай погано се тим, що може розхолодити до праці людей, а вони ще тільки недавно взяли за неї охоче» (Леся Українка. Листи: 1898–1902 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. Київ: Комора, 2017. С. 281).

Не дочекавшись відповіді від Ганкевича, Леся Українка ще більше переймається долею соціалістичних брошур, а особливо перекладом «Хто з чого живе?». Він був конфіскований владою, про що Леся Українка дізналася пізніше. Врешті брошура Дікштейна в українському перекладі вийшла окремою книжкою за підписом С. Д. у Львові 1902 року.

Розвідка Дікштейна спрямована на поширення ідей Карла Маркса і є загалом популярним викладом думок його «Капіталу». Леся Українка була добре ознайомлена з ідеями модного на той час європейського автора. Ставлення до його думок і стилю «Капіта-

лу» письменниця висловила в листі до сестри Ольги: «Тим часом не роблю, як і перше, сливе нічого, от тільки половину Карітал'а “проштудіувала” (“читати” його не можна), і, знаєш, чим далі читаю, тим більше розчаровуюсь: я не бачу тієї “строгой системи”, про яку говорять фанатики сеї книжки, бачу багато фактів, чимало дотепних гіпотез і ще більше просто дотепів, але багато зостається для мене темного, невиясненого, недо-говореного і в науковій теорії, і в практичних виводах з неї» (Листи: 1876–1897 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. Київ: Комора, 2016. С. 455–456).

Філософія

Окрім символістської драми Моріса Метерлінка (Нобелівський лауреат з літератури 1911 року) «Неминуча», Леся Українка також переклала його філософський есей «Оливне гілля» (1904). Цей переклад із французької вона зробила, найімовірніше, 1906 року, коли працювала над своєю статтею «Утопія в белетристиці», у якій аналізує утопійні мотиви й серед інших авторів розглядає саме цей твір Метерлінка.

Есей «Оливне гілля» присвячено питанням історії релігійних, філософських та наукових ідей у контексті становища людини у світі. Текст бельгійського автора сповнений віри та надії в майбутнє людства: «Теперішній спирітуалізм, більш-менш безвірний, все ще доховує глибоку, хоч і досить невизрачну віру в кінцеву владу і безкраю перемогу духа». Метерлінк окреслює горизонт людського пізнання і формує власне гасло віри у нього: «Ми можемо обертатись тільки в околі того розуміння, тієї ідеї, яку ми собі виробили про той світ, де ми обертаємось. Все з неї походить, все випливає з неї; і всі наші вчинки, здебільшого навіть непомітно для нас, відповідають високості простору того величезного сховища сили, що лежить на верхівлі нашої свідомості».

Леся Українка називає «Оливне гілля» «утопічним твором», «філософською поемою в прозі», написаною Метерлінковим стилем «поета-філософа з пророчими нахилами», який несподівано для неї самої «заговорив тоном оптиміста». У цьому есеї вона помічає

нову точку опертя для розширення естетичних можливостей письма, «нове перехрестя, новий відправний пункт для белетристичної утопії наших часів»: «Її провідна думка — безмежність кругозору, тверда свідомість невинності і поступовості людського розвитку і однаковості в цьому відношенні всіх найрозмаїтіших історичних епох — цей Leitmotiv, навіяний новітньою наукою, повинен витіснити з свідомості дійсно сучасного белетриста пристарілу ідею про рай і пекло, що неначебто ділять життя людськості на дві одрубні половини» (Леся Українка. Утопія в белетристиці // Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. / за заг. ред. Якубського Б. Київ: Книгоспілка, 1927. Т. 12. С. 78–79).

Есей Метерлінка, який Лариса Косач переклала українською, став відправною точкою для її осмислення літератури та характерів у філософській перспективі. Її стаття, як і власне розуміння ідей Метерлінка, були, очевидно, інспіровані зокрема працями Драгоманова «Рай і поступ» та «Оповідання про заздрих богів», де порушуються подібні теми.

Загалом 1906-й можна означити роком захоплення утопіями у творчості Лесі Українки. Тоді ж, окрім статті «Утопія в белетристиці», написано її тексти різних жанрів: вірш «Не хутко те буде»; утопії (прозаїчні уривки) «Утопія», «А все-таки прийди»; утопічна фантазія Interview.

Через переклади наукових та публіцистичних текстів Леся Українка глибоко орієнтувалася в найновіших тенденціях розвитку наукових та суспільних ідей свого часу. Українська літераторка мала відвагу полемізувати і критикувати визнаних авторитетів, проте за однієї важливої умови — попереднього доглибного вивчення певного питання. Таким чином, ідеї епохи fin de siècle більш об'ємно відлунують у її оригінальних творах. Контакт із провідними біблеїстами, громадськими й політичними діячами, філософами сприяв встановленню міжкультурного діалогу, у якому Україна також мала свій повноцінний голос нарівні з іншими.

